

ULOGA I ZNAČAJ POKRETNIH KNJIŽNICA U ŽIVOTU LOKALNE ZAJEDNICE

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF MOBILE LIBRARIES IN THE LIFE
OF LOCAL COMMUNITIES

Ljiljana Črnjar
Gradska knjižnica Rijeka
ljiljana.crnjar@gkri.hr

Ljiljana Vugrinec
Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" Koprivnica
ljiljana@knjiznica-koprivnica.hr

UDK / UDC 021.65
Stručni rad / Professional paper
Primljeno / Received: 23.9.2010.

Sažetak

U Hrvatskoj djeluje deset službi pokretnih knjižnica, s ukupno dvanaest bibliobusa. Na područjima koja pokrivaju svojim uslugama, pokretne knjižnice su često prvi i jedini oblik knjižnice dostupan tamošnjem stanovništvu u njihovim mjestima boravka. Stoga će u prvom dijelu rada biti izneseni podaci o djelovanju pokretnih knjižnica u Hrvatskoj u 2009. godini, s naglaskom na teritorijalnu pokrivenost i obuhvat stanovništva, usluge i dostupnost različitim kategorijama korisnika. U drugom dijelu izložit će se dva primjera dobre prakse djelovanja pokretnih knjižnica u županijskim okvirima koji mogu poslužiti i kao obrazac za osnivanje novih službi pokretnih knjižnica. Na primjeru Primorsko-goranske i Koprivničko-križevačke županije bit će predstavljene dvije županijske mreže knjižnica u kojima je upravo zahvaljujući bibliobusima ostvaren zadovoljavajući obuhvat stanovništva knjižničnom uslugom.

Cljučne riječi: pokretna knjižnica, bibliobus, bibliobusna služba, mreža narodnih knjižnica

Summary

There are ten mobile library services in Croatia, with twelve library buses. In the areas they cover with their services, mobile libraries are often the first and the only form of library available to the local population in their communities. In the first part of the paper I will

present the data concerning the activities of mobile libraries in Croatia in 2009, with the special emphasis on the regional and population coverage, services, and availability to different categories of users. In the second part I will present two examples of good practice of mobile libraries at county level which can serve as a model for establishing new mobile library services. On the example of Primorsko-goranska and Koprivničko-križevačka counties we will present two county library networks, in which the satisfactory coverage of population is achieved through the library services of the library buses.

Keywords: mobile library, library bus, library bus service, public library network

Uvod

Pokretna knjižnica, u najširem smislu, zbirka je knjižnične građe smještena u nekoj vrsti prijevoznog sredstva: cestovnog vozila, broda, zrakoplova i dr. Najčešća vrsta pokretne knjižnice je bibliobus – vozilo na autobusnom ili kamionskom podvozju, namjenski građeno i opremljeno za smještaj knjižnične građe. Osnovno obilježje i prednost pokretne knjižnice je mogućnost da istim fondom, osobljem i opremom pruža knjižnične usluge stanovništvu na međusobno udaljenim područjima. Ona je vrlo često i *prvi i jedini oblik knjižnične djelatnosti dostupan stanovništvu u njihovim mjestima boravka*. Pokretna knjižnica je ustrojbeno jedinica narodne knjižnice i sastavni dio knjižnične mreže županije, grada, općine.

Koja je uloga i značaj pokretnih knjižnica u životu lokalne zajednice te na koji su način bibliobusne službe u Hrvatskoj organizirane u knjižničnim mrežama svojih područja, tema je ovoga rada.

Pokretne knjižnice u Hrvatskoj od šezdesetih godina 20. stoljeća do danas – pregled

*Tradicija bibliobusnih službi u Hrvatskoj seže od sredine šezdesetih godina 20. stoljeća.*¹

*Kroz to dugo razdoblje mijenjao se njihov broj, područja obilaska, otvarale su se nove službe a neke, nažalost, gasile. Vrhunac svog djelovanja, prema broju službi i njihovoj rasprostranjenosti, bilježi se početkom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća kada je u Hrvatskoj djelovalo šesnaest službi sa sedamnaest vozila.*²

Sekcija za narodne knjižnice Hrvatskoga knjižničarskog društva provela je 1996. godine anketu o organizaciji i radu bibliobusnih službi.³ Prema prikupljenim podacima koji su početkom 1999. još i dodatno ažurirani, u Hrvatskoj je na kraju

¹ Godine 1964. počinje s radom kombi vozilo Gradske knjižnice u Karlovcu prilagođeno za prijevoz knjiga, a dana 9. lipnja 1969. i bibliobus Gradske knjižnice Rijeka – prva pokretna knjižnica takve vrste u Hrvatskoj i tadašnjoj Jugoslaviji.

² Štiglić, D. Bibliobusna služba u SRH. Vjesnik bibliotekara Hrvatske 29, 1/4(1986), 43-52.

³ Bastić, Davorka. Putujuće knjižnice u Hrvatskoj : stanje i perspektive. // Okrugli stol "Putujuće knjižnice - stanje i perspective" : Koprivnica, 21. 4. 1999. / ur. Dijana Sabolović-Krajina. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" Koprivnica, 2000. Str. 2. [Nepublicirano]. Str. 2-3.

devedesetih godina ostalo svega šest bibliobusnih službi: u Bjelovaru, Čakovcu, Karlovcu, Koprivnici, Rijeci i Zagrebu, s ukupno sedam vozila. Čak deset bibliobusnih službi vremenom se ugasio (u Dugoj Resi, Đakovu, Glini, Kninu, Puli, Samoboru, Slavanskom Brodu, Splitu, Šibeniku i Vinkovcima). Razlog tome – uz ratna zbivanja na prostorima Hrvatske – uglavnom je bila zastarjelost vozila kojima se rok trajanja procjenjuje na deset do dvanaest godina, a starost većine tada postojećih bibliobusa u Hrvatskoj bila je već dvadesetak i više godina. U to vrijeme, 1999. godine, održan je u Koprivnici prvi Okrugli stol o pokretnim knjižnicama u Republici Hrvatskoj, zajedno s izložbom tada postojećih hrvatskih bibliobusnih vozila, kako bi se široj javnosti i financijerima ukazalo na opasnost od potpunog ukidanja preostalih službi pokretnih knjižnica u Hrvatskoj ukoliko se sustavno ne priđe temeljitoj obnovi bibliobusnog voznog parka.⁴ Kao rezultat organiziranog i jedinstvenog istupanja struke, nakon nekoliko godina, dogodio se pozitivan preokret u gledanju na pokretne knjižnice u društvu općenito. Od knjižnične službe na rubu izumiranja, koja je krajem devedesetih godina bila nedovoljno poznata i nedovoljno priznata u javnosti, a kao posljedica toga i nedostatno financirana, službe pokretnih knjižnica do danas su prerasle u nezamjenjivi dio, ali i jedan od najdinamičnijih segmenata sveukupne hrvatske knjižnične mreže narodnih knjižnica. Danas možemo sa sigurnošću reći da je tradicija našega pokretnog knjižničarstva ipak sačuvana za budućnost jer Hrvatskom voze većinom novija bibliobusna vozila, otvaraju se nove bibliobuse službe i šire mreže bibliobusnih stajališta.

Od 2002./2003. godine, kada su realizirana prva sredstva Ministarstva kulture za nabavu novih bibliobusnih vozila, najprije su zamijenjeni stari bibliobusi u Čakovcu, Karlovcu, Koprivnici i Bjelovaru. Novi, županijski bibliobus u Rijeci nabavljen je krajem 2004., a do 2006. formirane su i vozilima opremljene još dvije nove bibliobusne službe – u Vinkovcima i Zadru.⁵ Uz bibliobusnu službu u Osijeku koja je osnovana 2001. s doniranim vozilom,⁶ te bibliobusnu službu u Križevcima koja je počela radom 2009., u Hrvatskoj je u razdoblju 2000. - 2010. ukupno nabavljeno sedam novih bibliobusa i jedan bibliokombi te osnovane četiri nove bibliobusne službe (u Osijeku, Vinkovcima, Zadru i Križevcima).

⁴ Nakon što je 2001. godine u okviru Sekcije za narodne knjižnice Hrvatskoga knjižničarskog društva osnovana Komisija za pokretne knjižnice, daljnji stručni skupovi namijenjeni problematici pokretnih knjižnica u Hrvatskoj organizirani su u suradnji ove Komisije, knjižnica – domaćina skupa i Nacionalne i sveučilišne knjižnice (Hrvatskog zavoda za knjižničarstvo) te uz financijsku podršku Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

⁵ Bibliobus je nabavljen međunarodnim natječajem iz sredstava programa CARDS 2002. s temeljnim ciljem kulturne revitalizacije ratom opustošenog područja Zadarske županije.

⁶ Zaklada Balkan Peace Project iz grada Haarlema u Nizozemskoj donirala je Gradu Osijeku za potrebe Gradske i sveučilišne knjižnice rabljeni bibliobus marke DAF. Sukladno željama donatora i programu rada osječke knjižnice, bibliobusna služba je organizirana u prvom redu za potrebe gradskih četvrti i prigradskih naselja, posebice mjesta obuhvaćenih mirnom reintegracijom.

Modeli organizacije i financiranja postojećih bibliobusnih službi

U Hrvatskoj trenutno djeluje deset službi pokretnih knjižnica, s ukupno dvanaest bibliobusnih vozila. Od ukupno deset službi, devet ih djeluje pri županijskim matičnim knjižnicama: Bjelovar, Čakovec, Karlovac, Koprivnica, Osijek, Rijeka, Vinkovci, Zadar i Zagreb. Samo jedna služba djeluje pri drugoj gradskoj knjižnici, ona u Križevcima.

Model organizacije bibliobusnih službi pretežno uz županijske matične knjižnice nametnuo se kao dominantan zbog više razloga. Prema Pravilniku o matičnoj djelatnosti knjižnica u Republici Hrvatskoj⁷ jedna od ključnih zadaća županijskih matičnih narodnih knjižnica je skrb o izgradnji jedinstvene mreže knjižnica na području županije i najprimjerenijim organizacijskim oblicima mreže. Nadalje, županijske matične knjižnice kadrovski su i stručno ekipirane da mogu biti logističko uporište bibliobusnim službama.

No navedeni najnoviji primjer Koprivničko-križevačke županije pokazuje da, uz bibliobusnu službu matične knjižnice, druga manja pokretna knjižnica koja zahtijeva i manja financijska sredstva i manji opseg logističke potpore itekako može doprinijeti boljoj pokrivenosti određenih područja knjižničnim uslugama te bi mogla poslužiti kao ogledni primjer i za druge sredine, posebice na većim otocima koji, osim središnje gradske knjižnice, još uvijek nemaju razvijenu knjižničnu mrežu u drugim mjestima, primjerice Krk i Rab u Primorsko-goranskoj županiji. Dakako, i kod osnivanja i u redovnom stručnom radu bibliobusne službe koja se nalazi uz neku drugu gradsku knjižnicu potrebna je pomoć i savjetodavni nadzor te stalna stručna suradnja sa županijskom matičnom službom i matičnom knjižnicom u cjelini.

Kad je riječ o izvorima financiranja bibliobusnih službi ovaj dio valja promatrati u kontekstu opsega područja obilaska pojedinih bibliobusa. Jedino Gradski bibliobus Gradske knjižnice Rijeka i bibliobus Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek imaju stajališta isključivo na području svojih gradova, a ne i susjednih jedinica lokalne samouprave, dok svi ostali bibliobusi obilaze uže ili šire područje županija. Za očekivati bi bilo stoga da se u sufinanciranje bibliobusne službe uključuju, prije svega županije, te općine kojima se pružaju usluge.

Ipak, svega šest službi u pet županija (Međimurska, Koprivničko križevačka – dvije službe, Primorsko-goranska, Vukovarsko-srijemska i Zadarska) financirano je i iz proračuna jedinica lokalne samouprave i iz županijskog proračuna. Najviše izdvajaju općine i gradovi u Primorsko-goranskoj županiji, nešto više od četvrtine ukupnih troškova (26 posto). Također, osim Međimurske, preostale četiri županije snose većinski udio u ukupnim troškovima svojih bibliobusnih službi u iznosima od 40 do 60 posto. Najviše izdvaja Koprivničko-križevačka županija, po 60 posto od ukupnih troškova obiju službi.

Kad je o ostalim službama riječ, najveći udio u njihovom financiranju imaju gradovi Zagreb, Bjelovar, Karlovac, unatoč činjenici da obilaze susjedne jedinice

⁷ Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u Republici Hrvatskoj. // Narodne novine, 43 (2001-05-11), 1246-1250.

Tabela 1:

	Područje obilaska			Udjeli u financiranju				
	Ukupno j. lok. samoup.	Općina	Gradova	Ministarstvo kulture RH	županija	grad	općine/gradovi	vlastita sredstva knjižnice
Bjelovar	13	12	1	10%		80%		10%
Čakovec	19	18	1		28%		13%	59%
Karlovac	14	10	4			70%		30%
Koprivnica	16	15	1	14%	60%	5%	20%	1%
Križevci	4	3	1	18%	60%	5%	10%	7%
Osijek	1	0	1			65%		35%
Rijeka-Gradski b.	1	0	1	10%		80%		10%
Rijeka-Županijski b.	10	8	2	8%	52%		26%	14%
Vinkovci	20	19	1	10%	50%		20%	20%
Zadar	15	13	2	35%	40%		14%	11%
Zagreb I, II	12	9	3	1%		90%		9%
UKUPNO:	125	107	18					

lokalne samouprave koje tu djelatnost ne sufinanciraju kao ni njihove županije. To je posljedica nekadašnje prakse rada bibliobusa u tim sredinama, prije preustroja lokalne i regionalne samouprave, koja je očito zadržana i poslije toga. U Osijeku i Rijeci (Gradski bibliobus) je razumljivo da grad ima većinski udio u financiranju budući da bibliobus obilazi isključivo gradsko područje.

Sve se službe financiraju i iz vlastitih sredstava svojih knjižnica pri čemu najviše izdvaja čakovečka knjižnica, čak 59 posto ukupnih troškova bibliobusne službe.

Ministarstvo kulture RH, osim što je sufinanciralo nabavu većine novih vozila, godišnje izdvaja sredstva za nabavu građe, nabavu računala za bibliobusne službe i dr.

Značaj bibliobusa za razvoj knjižničnih mreža pojedinih područja

U Hrvatskoj, u devet županija i Gradu Zagrebu, kao što je naprijed rečeno, djeluje deset službi pokretnih knjižnica, s ukupno dvanaest bibliobusnih vozila.

Knjižnične usluge pružaju se na području 125 jedinica lokalne samouprave, u 18 gradova i 107 općina što iznosi 46 posto od ukupnog broja jedinica lokalne samouprave na području tih županija koji iznosi 272. Ukupno je 388 stajališta, od čega 282 u naseljima i 106 u poduzećima i ustanovama.

Bibliobusi, nadalje, predstavljaju **jedini oblik narodne knjižnice u ukupno 92 jedinice lokalne samouprave**, od čega je 91 općina i jedan grad.⁸ Na tom

⁸ Broj jedinica lokalne samouprave u kojima bibliobusi predstavljaju jedini oblik narodne knjižnice po županijama je sljedeći: u Bjelovarsko-bilogorskoj 6; u Karlovačkoj županiji 7; u Koprivničko-križevačkoj 18; u Međimurskoj 17; u Primorsko-goranskoj 6; u Vukovarsko-srijemskoj 18 (1 grad i 17 općina); u Zadarskoj 11 i u Zagrebačkoj županiji 9 općina.

području živi **288.797 stanovnika**⁹ koji bez bibliobusa ne bi imali dostupnu knjižničnu uslugu u svojoj sredini. Najviše jedinica lokalne samouprave uslugom bibliobusa obuhvaćeno je u Vukovarsko-srijemskoj (18), Koprivničko-križevačkoj (18) i Međimurskoj županiji (17), a najviše stanovnika koji su upućeni na uslugu bibliobusa kao jedini oblik knjižnice ima u Vukovarsko-srijemskoj županiji, njih 74.555.

Već samo na temelju ovih nekoliko brojčanih pokazatelja, jasno je vidljiva potreba i korist bibliobusa u zajednici: omogućivanjem dostupnosti barem nekih oblika kulturne, informativne i obrazovne ponude kroz knjižnične usluge, pokretne knjižnice nezamjenjivo pridonose kvaliteti života stanovništva koje je inače u mnogim drugim segmentima u neravnopravnom položaju, već samim prometnim i geografskim položajem mjesta u kojima žive. Naime, pokretne knjižnice dolaze do malih mjesta koja su često prometno izolirana, smještena u rubnim područjima pojedinih županije (primjerice, Prekodravlje u Koprivničko-križevačkoj županiji, uz granicu s Republikom Mađarskom), a često se radi i o gospodarski slabije razvijenim područjima, s pretežno poljoprivrednim stanovništvom i vrlo skromnim općinskim proračunima. Također, važna je uloga pokretnih knjižnica u predgrađima većih gradova u kojima ne postoje knjižnični ogranci, a često ni odgovarajući javni prijevoz koji bi stanovnicima omogućio nesmetano korištenje kulturne infrastrukture koja se većim dijelom nalazi u gradskim središtima.

Navedeni podaci rječito govore i o velikom značaju koji bibliobusne službe imaju u razvoju i širenju knjižnične mreže pojedinih područja. Upravo mogućnost bibliobusa da istim sredstvima i osobljem pružaju usluge na više lokacija koja je racionalna s više vidova predstavlja potencijal pokretnih knjižnica i može biti njihova velika prednost u odnosu na stacionirane oblike narodnih knjižnica.

Standardi za pokretne knjižnice – bibliobuse,¹⁰ s obzirom na prednosti i ograničenja ovoga oblika knjižnične djelatnosti precizno određuju mjesto bibliobusa u knjižničnoj mreži narodnih knjižnica koje se potvrđuje kroz svakodnevno djelovanje bibliobusnih službi, u većoj ili manjoj mjeri, ovisno o područjima koja pokrivaju.¹¹

⁹ Podaci prema Popisu stanovništva 2001. Stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti u naselju popisa, po naseljima [citirano: 2010-09-22]. Dostupno na: <http://www.dzs.hr/>

¹⁰ Standardi za pokretne knjižnice – bibliobuse. // Narodne novine, 58(1999-06-09), 2063-2066.

¹¹ Među ostalim, uloga bibliobusa naročito je važna u naseljima do 1000 stanovnika te na područjima ispod 2000 stanovnika koji žive u međusobno udaljenim mjestima gdje bibliobus i s ekonomskih i stručnih razloga ima prednost pred stacionarnom knjižnicom. Također, u gradovima i općinama s manje od 5000 stanovnika bibliobus ima prednost pred stacionarnim ogrankom ukoliko ogranak ne može biti dostupan svim stanovnicima. Nadalje, iz istih razloga i u gradovima i općinama do 15000 stanovnika bibliobus također može imati prednost pred stacionarnom knjižnicom jer je cilj čim veći obuhvat stanovništva knjižničnim uslugama.

I u većim gradovima bibliobus ima svoju ulogu kao racionalna zamjena za stacionarnu knjižnicu u gradskim i prigradskim naseljima bez knjižničnog ogranka ili dok se ogranak ne izgradi, a također i u ustanovama gdje su smještene ili privremeno okupljene određene skupine stanovnika – vrtićima, školama, domovima za starije, bolnicama, zatvorima i dr.

Knjižnične zbirke, osoblje, članstvo i korištenje

Dvanaest hrvatskih bibliobusa raspolaže s ukupno 189.042 jedinice knjižnične građe od čega 186.824 knjige i 2.205 medija te 13 igračaka.

Standardi propisuju da svaki bibliobus treba imati minimalno 10.000, a maksimalno 20.000 jedinica građe koja se prema potrebama izmjenjuje u vozilu. Prema podacima o radu u 2009., većina bibliobusa zadovoljava Standarde po pitanju knjižnične građe, osim križevačkog (28 posto) koji ima najveće odstupanje no započeo je s radom tek 2009. pa se očekuje da će dalje nadopunjavati fond te vinkovačkog (78 posto) i zadarskog bibliobusa (83 posto) koji također pripadaju novijim službama te još izgrađuju fond.

Tabela 2:

	Knjižnična građa			Članovi			Posudba	
	knjige	mediji	igračke	ukupno	djeca	odrasli	knjige	mediji
Bjelovar	15194	392	0	1104	727	377	40655	114
Čakovec	15272	0	0	1319	842	477	16986	0
Karlovac	15600	170	0	1080	650	430	38000	1000
Koprivnica	18397	94	0	2479	1579	900	32139	207
Križevci	2800	230	0	493	459	34	9134	19
Osijek	11494	0	0	742	320	422	12200	0
Rijeka - Gradski b.	17779	0	0	1182	305	877	14045	0
Rijeka - Županijski b.	9756	499	0	913	618	295	18467	795
Vinkovci	7815	0	0	793	520	273	11609	0
Zadar	7460	820	13	728	560	168	16595	3028
Zagreb I, II	65257	0	0	4750	1880	2870	117946	0
UKUPNO	186824	2205	13	15583	8460	7123	327776	5163

Dio bibliobusa, ukupno šest, ima u svom fondu i AV građu dok drugi još uvijek nemaju. Razlog za to je i u činjenici da je ova vrsta građe izložena većem oštećivanju u vozilu zbog temperaturnih razlika i uvjeta vožnje.

U bibliobuse su učlanjena ukupno 15.583 člana od kojih 8.460 djece i 7.123 odrasla. No ovdje treba imati na umu iskustvo iz prakse, koje pokazuje kako istinskih korisnika bibliobusa ima i znatno više jer se na jednu iskaznicu u bibliobusu često posuđuje građa za više članova obitelji.

Tijekom 2009. godine posuđeno je ukupno 332.939 jedinica građe od čega 327.776 svezaka knjiga i 5.163 jedinice medija. Razumljivo je da je najveći broj posuđene građe (gotovo trećina ukupnog broja) u zagrebačkim bibliobusima koji rade u dvije smjene i obuhvaćaju relativno gusto naseljeno područje. No, podatak da je novi križevački bibliokombi na samo 22 stajališta u svega deset mjeseci rada

(počeo je radom krajem veljače 2009.) posudio korisnicima 9.134 knjige zaista je izniman, pogotovo ako znamo da ovaj bibliobus obilazi područja u kojima nikad nije bilo organiziranih knjižnica, i stanovništvo nema tradiciju njihovog korištenja, kao i to da se radi o korisnicima – pretežno djeci i starijima – koji do najbliže stacionirane knjižnice u Križevcima, udaljene i po više od 20 kilometara od njihovih mjesta, sami ne mogu otići. Uzimajući u obzir da i drugi bibliobusi najvećim dijelom pružaju knjižničnu uslugu upravo takvim skupinama korisnika, broj posuđenih jedinica, kao ni broj samih korisnika, često i nisu toliko važni, već je važnija sama činjenica postojanja pokretnih knjižnica i njihovo poslanje da omogućuju pristup do knjižnične građe i usluga svima onima koji ne mogu sami doći do stacioniranih knjižnica.

U bibliobusnim službama zaposlena su ukupno 34 djelatnika od kojih razumljivo najviše –13, u zagrebačkoj bibliobusnoj službi koja ima dva bibliobusa s dvije smjene. Od navedenih 34, 23 imaju stručno knjižnično obrazovanje (11 pomoćnih knjižničara, 3 knjižničara, 9 dipl. knjižničara). Ostali su vozači, manipulanti ili tek trebaju steći stručno zvanje. Vinkovački i karlovački bibliobus imaju po tri djelatnika što je sukladno Standardima, dok svi ostali imaju po dva od kojih bi bjelovarski i koprvnički, s obzirom da je broj posuđene građe veći od 30.000 trebali imati po tri. Jedino križevački bibliokombi ima samo jednog djelatnika što trenutno zadovoljava potrebe s obzirom da se radi o manjem vozilu i tek osnovnoj bibliobusnoj službi, ali prema hrvatskim Standardima za pokretne knjižnice,¹² i u takvom, najmanjem tj. III. tipu bibliobusa također bi trebala raditi dvočlana posada.

Uloga bibliobusa u smanjivanju problema društvene isključenosti

Pružanje knjižničnih usluga pokretnim knjižnicama vrlo je učinkovit način za smanjivanje problema društvene isključenosti, koji je i razvijena Europa već odavno prepoznala i koristi. Tako u pojedinim europskim zemljama (primjerice, Finskoj, Nizozemskoj, Švedskoj) postoje posebni bibliobusi namijenjeni upravo pojedinim skupinama korisnika – npr., školskoj djeci ili osobama treće životne dobi i sl. – poglavito onima kojima je teže doći do stacioniranih knjižnica, ili imaju potrebe za specifičnim pristupom i posebnom vrstom usluga. Na istom tragu, i pokretne knjižnice u Hrvatskoj posebno su okrenute takvim ranjivim skupinama korisnika te ih nastoje obuhvatiti svojim uslugama.

Od ukupno 10 bibliobusnih službi u Hrvatskoj, njih 7 ima organizirana stajališta uz dječje vrtiće; po 9 ih ima stajališta uz područne i osnovne škole; 6 ima stajališta u domovima umirovljenika, a 5 u poduzećima koja se, gotovo u pravilu nalaze u industrijskim zonama, udaljenima od gradskih središta. Dvije bibliobu-

¹² Prema članku 70. Standarda za pokretne knjižnice-bibliobuse, u bibliobusu tipa III. trebali bi biti zaposleni jedan diplomirani knjižničar i jedan vozač – pomoćni knjižničar ili manipulant.

sne službe pružaju knjižnične usluge u ustanovama za smještaj osoba s posebnim potrebama, te po jedna u zatvoru i domu za odgoj djece i mladeži.

Četiri bibliobusne službe pružaju knjižničnu uslugu pripadnicima nacionalnih manjina – jedan slovenskoj, a tri srpskoj nacionalnoj manjini – osiguravajući im literaturu na njihovom jeziku i pismu. Još šest bibliobusnih službi povremeno i/ili pojedinačno ima korisnike pripadnike drugih nacionalnih manjina (romske, mađarske i češke manjine) koji koriste standardnu građu, a ukoliko imaju potrebu za literaturom na svom jeziku, ona se za njih na zahtjev pribavlja iz matičnih knjižnica.

Pojedini bibliobusi, osobito zaderski i vinkovački, pokrivaju ratom razorena područja i pridonose njihovoj obnovi i oživljavanju, a također doprinose i razvijanju tolerancije i dobrih međunacionalnih odnosa.

Zaključno, svi bibliobusi u Hrvatskoj omogućuju dostup do knjižničnih usluga stanovništvu u prometno izoliranim područjima, u mjestima udaljenima od većih središta i naseljima često bez gotovo ikakve druge kulturne ponude za svoje stanovnike. Sve bibliobusne službe pružaju knjižnične usluge osobama s invaliditetom, te prema potrebi odlaze i do vrata korisnika koji je teško pokretan. Na taj način sve naše pokretne knjižnice djelotvorno doprinose smanjivanju društvene isključenosti i podižu kvalitetu života u zajednici, prije svega poštujući dostojanstvo svakog čovjeka i svih svojih mogućih korisnika te njihovo pravo pristupa informacijama, znanju i kulturi za sve građane.

Primjer dobre prakse : Koprivničko-križevačka županija

Mrežu narodnih knjižnica u Koprivničko-križevačkoj županiji u 2010. čini pet stacioniranih narodnih knjižnica (3 gradske – u Koprivnici, Križevcima i Đurđevcu te 2 općinske – u Virju i Gornjoj Rijeci) zajedno s dvije bibliobusne službe – u Koprivnici i Križevcima. Stajališta pokretnih knjižnica imaju vrlo važnu ulogu u knjižničnoj mreži, s obzirom na specifične karakteristike Koprivničko-križevačke županije – mnogo malih općina (22)¹³ i raštrkanih naselja (ukupno 264).

Bibliobusna služba Knjižnice i čitaonice “Fran Galović” Koprivnica osnovana je 1979. godine s ciljem što većeg obuhvata knjižničnom uslugom područja tadašnje općine Koprivnica. Iste godine nabavljeno je i prvo specijalno bibliobusno vozilo koje je korišteno sve do 2003. Koprivničku bibliobusnu službu od njenog osnivanja 1979. pa sve do 2008. godine najvećim je dijelom financirao Grad Koprivnica, osnivač matične gradske knjižnice. Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina u sufinanciranje se uključuju poduzeća u kojima je bibliobus

¹³ Prema Popisu stanovništva iz 2001., većina općina u Koprivničko-križevačkoj županiji ima manje od 3.000 stanovnika – njih 15 od ukupno 22 općine; od toga broja čak 6 općina ima još i manje od 2.000 stanovnika. Na području onih 7 općina koje imaju više od 3.000 stanovnika, samo su 3 naselja s više od 1.000 stanovnika, a najveće općine zapravo sačinjava veliki broj malih naselja raštrkanih na velikom području, kojih ponegdje ima i preko 30 okupljenih u jednu općinu (npr., u Sokolovcu i Sv. Petru Orehovcu).

imao stajališta, a od 2004. bibliobus počinju sufinancirati i općine koje koriste njegove usluge.

Iako se već ubrzo nakon preustroja lokalne uprave i samouprave te osnivanjem županije javila potreba širenja mreže bibliobusnih stajališta na nove općine đurđevačkog i križevačkog područja, sa starim bibliobusom u to vrijeme zbog njegove dotrajalosti to nije bilo moguće. Zahvaljujući novom, suvremenom bibliobusnom vozilu, nabavljenom 2004., mreža bibliobusnih stajališta u više je navrata proširivana tako da u 2010. godini koprivnička pokretna knjižnica pruža knjižničnu uslugu na području 15 općina Koprivničko-križevačke županije koje pretežno gravitiraju gradovima Koprivnici i Đurđevcu. Bibliobus ukupno ima 37 stajališta od kojih se 28 nalazi u općinama, 6 ih je u rubnim dijelovima grada Koprivnice, 2 su uz poduzeća te jedno uz Dom za starije i nemoćne u Koprivnici.

Dolaskom novog vozila za koprivničku bibliobusnu službu razmatrana je i mogućnost širenja mreže stajališta na križevačko područje gdje od 4 općine samo jedna ima svoju knjižnicu. Međutim, brdsko-planinsko područje oko Križevaca (Kalničko prigorje i planina Kalnik s jedne, a obronci Bilogore s druge strane) geografski je potpuno različito od nizinskog dijela županije u dolini rijeke Drave, a osim toga je prilično udaljeno (mjestimično i više od 60 km) od Koprivnice gdje se nalazi matična knjižnica koprivničkog bibliobusa. Stoga je zaključeno da bi za ovo područje bilo učinkovitije nabaviti još jedno, manje bibliobusno vozilo koje bi se lakše kretalo po uskim planinskim cestama, a bilo bi smješteno uz novu bibliobusnu službu koja bi se organizirala pri Gradskoj knjižnici "Franjo Marković" u Križevcima. Krajem 2007. godine uz financijsku potporu Ministarstva kulture RH i Koprivničko-križevačke županije nabavljeno je vozilo koje je tijekom 2008. preuređeno za potrebe obavljanja knjižnične funkcije, a početkom 2009. Bibliobusna služba Gradske knjižnice "Franjo Marković" Križevci počela je radom. U 2010. križevački bibliobus ima ukupno 22 stajališta na širem području grada Križevaca, gdje stajalištima pokriva sve područne škole u malim mjestima oko grada, a također obilazi i tri obližnje općine koje nemaju vlastitih narodnih knjižnica.

I jedna i druga služba pokretne knjižnice u Koprivničko-križevačkoj županiji od prvog trenutka imale su za cilj knjižničnu uslugu dovesti do svih najranjivijih skupina mogućih korisnika: djece, starijih, slabije pokretnih i osoba s invaliditetom, pripadnika nacionalnih manjina i sl. kao i svih onih koji zbog prometne udaljenosti od većih središta nemaju mogućnost korištenja knjižnice i njenih usluga. Ovaj cilj je u potpunosti ostvaren jer oba bibliobusa većinu stajališta organiziraju uz dječje vrtiće i škole; zatim, stoje u središtima mjesta gdje su najdostupniji najvećem broju korisnika, a prema potrebi odlaze i do samih kuća teže pokretnih, bolesnih ili korisnika s invaliditetom. U mnogim sredinama koje bibliobusi posjećuju, stanovnici nikada ranije nisu imali mogućnost korištenja nikakve knjižnice u svome mjestu (ispitivanje zadovoljstva korisnika uslugama koprivničkog bibliobusa provedeno 2009.¹⁴ pokazalo je da čak 46 posto ispitanika nikada nije kori-

¹⁴ Vugrinec, Ljiljana. Istraživanje o zadovoljstvu korisnika uslugama bibliobusa. // Svezak 12, 12(2010), 15-1.

stilo neku drugu knjižnicu!) pa pojedini korisnici sada već u starijoj životnoj dobi tek prvi put postaju članovima knjižnice, dok učenici u 8. razredu ili već na početku srednje škole s velikim zanimanjem posuđuju npr., Disneyeve slikovnice jer ih u svome djetinjstvu na selu, daleko od gradske knjižnice i bez navike kupovanja i čitanja knjiga i slikovnica u obitelji, ranije nisu imali mogućnosti čitati.

Od 2008. obje pokretne knjižnice – i koprivničku i križevačku – značajno financijski podupire Koprivničko-križevačka županija osiguravajući iz svoga proračuna oko 60 posto sredstava potrebnih za njihovo funkcioniranje. U sufinanciranju bibliobusa sudjeluju i sve općine i gradovi (Koprivnica i Križevci) te poduzeća koja koriste bibliobusne knjižnične usluge – ovisno o broju svojih stajališta. I Ministarstvo kulture RH uključuje se sredstvima za redovitu nabavu knjižnične građe te prema potrebi za nabavu informatičke opreme u bibliobusima.

Model osnivanja i djelovanja dviju bibliobusnih službi u Koprivničko-križevačkoj županiji u dva različita grada jedinstven je u Hrvatskoj gdje su bibliobusi inače u pravilu smješteni samo uz matične županijske knjižnice. No, ovakav oblik organiziranja županijske knjižnične mreže pokazao se potpuno opravdanim jer je upravo zahvaljujući pokretnim knjižnicama knjižničnom uslugom danas obuhvaćen gotovo cijeli prostor Koprivničko-križevačke županije, tj. bibliobusi pokrivaju 18 od 22 općine, a upotpunjuju i knjižničnu uslugu gradskih knjižnica kroz stajališta na širem području gradova.

Primjer dobre prakse : Primorsko-goranska županija

Gradska knjižnica Rijeka ima dva bibliobusa, gradski, čija tradicija seže od 1969. godine i županijski koji je započeo s radom u studenom 2004. godine. Njima usporedno ostvaruje dva koncepta rada bibliobusne službe s različitim zadaćama, potvrđujući se i kao središnja knjižnica grada Rijeke koja skrbi o gradskoj knjižničnoj mreži i kao županijska matična knjižnica za Primorsko-goransku županiju koja nastoji, na najracionalniji način, knjižnične usluge učiniti dostupnim stanovnicima okolnih gradova i općina koje nemaju knjižnicu ili je ona udaljena od njihovih mjesta stanovanja.

Gradski bibliobus pruža knjižnične usluge na području grada Rijeke na ukupno 18 stajališta, u naseljima i gradskim četvrtima koja nemaju izgrađen stacionarni knjižnični ogranak, te poduzećima i ustanovama (dom umirovljenika, dječji vrtići). Pruža usluge posudbe i rezervacije građe, donošenja knjiga na zahtjev nepokretnim osobama u domu umirovljenika, poučavanja korisničkih skupina s osobitim naglaskom na djecu predškolskog uzrasta. Ciljane korisničke skupine su djeca, umirovljenici, nezaposleni, domaćice, stoga obilazi stajališta u prijednevnim i ranim poslijepodnevnim satima.

Županijski bibliobus svojim uslugama pokriva općine i gradove brdsko-planinskog dijela Primorsko-goranske županije, šireći tako knjižničnu mrežu na ona područja gdje trenutno nema uvjeta za osnivanje stacionarnih knjižnica zbog malog broja stanovnika na velikim prostornim površinama, slabih proračunskih prihoda, nedostatka infrastrukture i dr.

Pokretanje rada županijskog bibliobusa rezultat je partnerskog projekta s Primorsko-goranskom županijom pod motom "Knjiga svima! Knjigom do svih!", a kao njegovi glavni ciljevi istaknuti su: omogućivanje građanima temeljnog prava na knjigu i informaciju, bez obzira na mjesto stanovanja odnosno udaljenost od općinskih i gradskih središta, poticanje kreativnosti i čitalačkih navika djece i mladeži u svim, posebice ruralnim sredinama, ravnomjieran razvoj knjižnične djelatnosti na području Županije te širenje knjižnične mreže uz maksimalnu racionalizaciju kadrovskih i materijalnih resursa.¹⁵

Županijski bibliobus obilazi ukupno deset jedinica lokalne samouprave od kojih sedam na području Gorskog kotara i tri u primorskom dijelu Županije, odnosno dva grada i osam općina. U šest općina u kojima živi ukupno 12.984 stanovnika (Brod Moravice, Fužine, Jelenje, Lokve, Ravna Gora, Skrad) bibliobus je jedini oblik stručne knjižnične djelatnosti narodne knjižnice.

Ima ukupno 37 stajališta, 27 u naseljima te 10 u ustanovama. Najmanja udaljenost do stajališta je 20,5 km a najveća 94,5 km. Pruža usluge posudbe knjižne i neknjižne građe, rezervacije, rješavanja jednostavnijih upita, individualne i skupne pouke korisnika o korištenju usluga bibliobusa i dr. Organiziraju se ciklusi pričaonica za predškolce i mlađe osnovnoškolce u bibliobusu i u prostoru vrtića i škola, a povremeno se to čini i na zamolbu odgajateljica ili učiteljica.

Oba bibliobusa imaju simboličnu članarinu od 10,00 kn a županijski je, iz promotivnog razdoblja, zadržao besplatnu za djecu do 4. razreda osnovne škole, što je još jedan prilog naporima za čim veću dostupnost knjižničnih usluga, posebice osjetljivim skupinama.

Sukladno teritorijalnom obuhvatu bibliobusne službe, sredstva za njezino djelovanje pribavljaju se iz više izvora.

Rad gradskog bibliobusa financira se najvećim dijelom iz proračuna Grada Rijeke, te manjim dijelom, za nabavu građe, iz proračuna Ministarstva kulture i vlastitih sredstava knjižnice.

Od samog pokretanja rada do danas većinu troškova Županijskog bibliobusa snosi Primorsko-goranska županija koja je, zajedno s Ministarstvom kulture RH, financirala nabavu vozila, te redovito osigurava troškove za zaposlene i materijalne troškove u iznosu većem od 50 posto ukupnih sredstava.

Prve dvije godine rada bibliobusa, do 2007. taj je udio bio i veći budući da je Knjižnica, s ciljem da knjižnične usluge prethodno zažive na novim područjima, tek tada zatražila da se u sufinanciranje uključe općine i gradovi koje obilazi županijski bibliobus. Njihovo uključivanje nije proteklo glatko, unatoč dobrom prijemu usluga bibliobusa kod mjesnog stanovništva. Knjižnica je u tom pravcu uložila velike napore, rezultat kojih je da danas sve općine i gradovi sufinanciraju rad bibliobusne službe s jednakim udjelom od po 18.000,00 kn što iznosi 26 posto ili

¹⁵ Črnjar, Ljiljana; Jasenka Alić-Tadić; Ivan Čermelj. Primjena modela županijske bibliobusne službe na primjeru Primorsko-goranske županije. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 50, 3(2007), 54-63.

nešto više od četvrtine ukupnih troškova rada županijskog bibliobusa. Ministarstvo kulture RH redovito osigurava sredstava za nabavu građe, a manji dio se podmiruje i iz vlastitih sredstava Knjižnice.

Primorsko-goranska županija ovime je potvrdila svoju nezaobilaznu ulogu u podupiranju programa koji nadilaze potrebe i interese pojedinačnih jedinica lokalne samouprave, posebice onih u područjima od posebnog interesa kao što su brdsko-planinska, a Gradska knjižnica Rijeka pronašla put optimalnog načina organizacije i financiranja županijske bibliobusne službe koji, vjerujemo, može poslužiti kao primjer i drugim sredinama.

Zaključak

Neprekidnim i ustrajnim djelovanjem kroz već gotovo pola stoljeća, pokretne knjižnice u Hrvatskoj dokazale su nepobitnu svrhovitost svoga postojanja: izgradile su bogati knjižni fond, osposobile stručne djelatnike, razvile gustu mrežu stajališta te stekle brojnu populaciju korisnika koji – ponegdje već i u trećoj generaciji! – redovito koriste bibliobusne usluge.

U posljednjih deset godina osnovane su u Hrvatskoj i četiri nove bibliobusne službe, što dokazuje da je današnja uloga pokretnih knjižnica u izgradnji cjelokupne nacionalne knjižnične mreže zasigurno još i veća i značajnija, nego u ranijim desetljećima. Posebno mjesto pokretne knjižnice svakako imaju u ostvarivanju prava na korištenje knjižnicom osoba s invaliditetom, odnosno svih onih koji zbog bilo kojeg razloga nisu u mogućnosti doći u knjižnicu.

Činjenica da većina današnjih korisnika pokretnih knjižnica bez njih ne bi imala nikakvu mogućnost korištenja knjižničnih usluga, potvrđuje kako upravo pokretne knjižnice ispunjavaju jednu od ključnih obaveza društva – omogućivanje pristupa informacijama, znanju i kulturi za sve građane, bez obzira na to gdje žive.

Upravo primjeri dviju županija, Koprivničko-križevačke i Primorsko-goranske pokazuju način kako u praksi mogu biti učinkovito organizirane županijske mreže knjižnica čiji su važni sastavni dijelovi i službe pokretnih knjižnica, te mogu poslužiti i kao ogledni primjer ostalim županijama u Hrvatskoj koje takve službe još nisu organizirale.

LITERATURA

Bastić, Davorka. Putujuće knjižnice u Hrvatskoj : stanje i perspektive. // Okrugli stol "Putujuće knjižnice – stanje i perspektive" : Koprivnica, 21. 4. 1999. / ur. Dijana Sabolović-Krajina. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" Koprivnica, 2000. Str. 1-4. [Nepublicirano].

Blagšič, Majda. Posebne dejavnosti v slovenskih potujočih knjižnicah = Posebne aktivnosti u slovenskim putujućim knjižnicama. // Okrugli stol "Nove tehnologije i usluge u pokretnim knjižnicama" : Osijek, 12. svibnja 2003. : zbornik izlaganja / ur. Dragutin Katalenac. Osijek : Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek, 2003. Str. 23-26.

Bogić, Mile. Trideset godina bibliobusa Gradske knjižnice Rijeka. // Gradska knjižnica Rijeka: 1849.–1930.–1962.–2000. / glavna urednica Tatjana Aparac-Jelušić. Rijeka : Gradska knjižnica Rijeka, 2000. Str. 154-156.

Črnjar, Ljiljana; Jasenka Alić-Tadić; Ivan Čermelj. Primjena modela županijske bibliobusne službe na primjeru Primorsko-goranske županije. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 50, 3(2007), 54-63.

Črnjar, Ljiljana; Ljiljana Vugrinec. Bibliobusne službe u mreži narodnih knjižnica Hrvatske. // 7. okrugli stol za pokretne knjižnice Republike Hrvatske, Vinkovci, 24.-25.4.2009. [Izlaganje].

Katalenac, Dragutin. Otoci u struji – otoci u mreži : razvoj mreža narodnih knjižnica u novim uvjetima. // Knjižničarstvo. 2,1(1998), 5-17.

Mrgole Jukič, Tjaša. Slovenske potujoče knjižnice v številkah. // Potujoče novice : časopis Sekcije za potujoče knjižnice 5, 1(2010), 8-12.

Narodna knjižnica : IFLA-ine i UNESCO-ove smjernice za razvoj službi i usluga / priredila radna skupina Sekcije za narodne knjižnice na čelu s Philipom Gillom ; (s engleskoga prevela Irena Kranjec) Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003.

Pavić, Inja; Nikola Solomun. Pokretne knjižnice. // Gradska knjižnica "Ivan Goran Kovačić" – Karlovac : 1838.-2008. : prilozi za povjesnicu / urednica Frida Bišćan. Karlovac : Gradska knjižnica "Ivan Goran Kovačić", 2008. Str. 162-169.

Popis stanovništva 2001. Stanovništvo prema prisutnosti/odsutnosti u naselju popisa, po naseljima, popis 2001. [citirano: 2010-09-15]. Dostupno na: <http://www.dzs.hr>

Pravilnik o matičnoj djelatnosti knjižnica u Republici Hrvatskoj. // Narodne novine, 43 (2001-05-11), 1246-1250.

Potujoče knjižnice – stanje i perspektive : Okrugli stol, Koprivnica, 21. 4. 1999. / ur. Dijana Sabolović-Krajina. Koprivnica : Knjižnica i čitaonica "Fran Galović" Koprivnica, 2000. [Nepublicirano].

Slobođanac, Jadranka. Pokretne knjižnice u Hrvatskoj danas. // Okrugli stol "Nove tehnologije i usluge u pokretnim knjižnicama" : Osijek, 12. svibnja 2003. : zbornik izlaganja / ur. Dragutin Katalenac. Osijek : Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek, 2003. Str. 3-7.

Standardi za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj. // Narodne novine, 58(1999-06-09), 2056-2063.

Standardi za pokretne knjižnice – bibliobuse. // Narodne novine, 58 (1999-06-09), 2063-2066.

Šadek, Vladimir. Bibliobusna služba Koprivničko-križevačke županije. // Podravina : časopis za multidisciplinarna istraživanja = Scientific Multidisciplinary Research Journal 4, 7(2005), 155-174.

Štiglić, Dubravko. Bibliobusna služba u SRH. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 29, 1/4(1986), 43-52.

Tudić, Mladen. Prva godišnjica rada novog koprivničkog bibliobusa. // Svezak 7, 7(2005), 28.

Vodič kroz knjižnice Koprivničko-križevačke županije / gl. ur. Marjana Janeš-Žulj. Koprivnica ; Križevci ; Đurđevac : Društvo knjižničara Bilogore, Podravine i Kalničkog prigorja, 1997.

Vugrinec, Ljiljana. Istraživanje o zadovoljstvu korisnika uslugama bibliobusa. // Svezak 12, 12(2010), 15-1.

Vugrinec, Ljiljana. Mreža narodnih knjižnica Koprivničko-križevačke županije // Svečanost otvorenja bibliobusa Gradske knjižnice "Franjo Marković" Križevci, Križevci, 1. 12. 2008. [Izlaganje].

Vugrinec, Ljiljana. Pregled razvoja pokretnih knjižnica u Hrvatskoj [citirano: 2010-09-17]. Dostupno na: http://www.hkdrustvo.hr/hr/strucna_tijela/37/publikacije